© ***Мисик С. Г.***

Мисик С. Г. – *професор кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.*

УДК 100.7+300.6+177.3+115+401

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ОБРАЗИ: НАМІР ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ. (До проблеми інтенціональності та інтерсуб'єктивності)

У статті аналізуються питання комунікативної інвективи з погляду наміру чи непорозуміння. Комунікативна інвектива розглядається у взаємозв'язку з теорією мовленнєвих актів, а також феноменологічними поняттями інтенціональності та інтерсуб'єктивності.

Ключові слова: *інвектива, комунікація, намір, інтенціональність, інтерсуб'єктивність, ілокутивний акт..*

КОММУНИКАТИВНАЯ СИТУАЦИЯ ОБИДЫ: НАМЕРЕНИЕ ИЛИ НЕДОРАЗУМЕНИЕ. (К проблеме интенциональности и интерсубъективности)

В статье анализируются вопросы коммуникативной инвективы с точки зрения намерения или недоразумения. Коммуникативная инвектива рассматриваются в связи с теорией речевых актов, а также с феноменологическими понятиями интенциональности и интерсубъективности.

Ключевые слова: *инвектива, коммуникация, намерение, интенциональность, интерсубъективность, иллокутивный акт*

COMMUNICATIVE SITUATION OF RESENTMENT: INTENT OR MISUNDERSTANDING. (The problem of intentionality and intersubjectivity)

Some questions of communicative invective from the point of intention or misunderstanding are analyzed in this article. Communicative invective are researched into it's connection with speech acts theory and phenomenological concepts of intentionality and intersubjectivity.

Keywords: *invective, communication, intention, intentionality, intersubjectivity, illocutionary act.*

Стаття має на меті дослідження проблеми дискурсивних практик, пов'язаних з комунікативною інвективою. Насамперед увага звертається на проблему адекватного розуміння та релевантності мовленнєвого акту, що залежить від реалізації певних комунікативних моделей

Завдання полягають у визначенні ситуативних комунікативних моделей щодо інтенціональності та інтерсуб'єктивності в інтерпретації комунікативної інвективи як усвідомленого наміру чи як комунікативного непорозуміння.

Інвективу у вузькому сенсі слова можна визначити як спосіб існування словесної агресії, що сприймається в даній соціальній (під) групі як різкий або табуйований. У дещо іншому ракурсі інвективою можна назвати вербальне (словесне) порушення етичного табу, здійснене некодифікованими (забороненими) засобами. Інші назви інвективи у вузькому сенсі: ненормативна, некодифікуюча, табуйована, непристойна, нецензурна лексика. Сила емоційної зарядженості тієї або іншої ситуації прямо пропорційна значущості цієї ситуації для учасників емоційного спілкування. Природно тому, що ефект інвективи зростає із зростанням її образливості. Ця образливість може бути досягнута різноманітними способами, і один з найпоширеніших додання інвективі непристойного характеру [1, с. 194].

Щодо інвективи як образи, то В. Г. Кусов застосовує поняття «комунікативна перверзія», що спрямована певним чином виразити ступінь втрати особою власної соціальної привабливості залежно від комунікативної прозорості конфліктного висловлювання (чи комунікативної ситуації загалом). Під комунікативною прозорістю мовленнєвого портрету йдеться про «висновок із прагматичного змісту тексту, який виражає мовленнєвий намір автора висловлювання створити сприйняття образу особи на підставі системи вербальних суб'єктивних оцінок» [2, с. 191-192].

Зокрема у політичному дискурсі інвектива тлумачиться як :

- виявлення протистояння;
- виявлення здатності мовця оцінити і передбачити наявну політичну ситуацію;

- викриття супротивника;
- обвинувачення супротивника [3].

Інвективою також називають культурний феномен соціальної дискредитації суб'єкта за допомогою адресованого йому тексту, а також усталений мовний зворот, що сприймається в певній культурній традиції як образливий для свого адресата. Механізмом інвективи, за правило, виступає моделювання ситуації порушення культурних вимог з боку адресата інвективи, виходу його індивідуального вчинку за межі окреслюваної конкретною національною культурою поведінкової норми незалежно від ступеню реальності і загалом реалістичності звинувачення [4, с. 421-422; Див.також: 5, с. 198; 6]. Інвектива розглядається як один із механізмів заміщення реального насилля вербальною моделлю агресії [7, с. 423].

Таким чином, інвектива є варіантом комунікативної ситуації, тобто ситуації, за якої відправник має «щось» (повідомлення), що він хоче (намір) передати отримувачу [8, с. 93]. Кожен раз коли ми хочемо «щось» виразити, ми повинні вибирати між кількома альтернативно можливими способами, якими це щось повинно бути виражене. Аналогічна проблема постає і перед отримувачем (повідомлення С.М.). Він … декодує (видобуває, розуміє) зміст чи значення , яке було передано… [9]

З когнітивного погляду дискурс також можна розглядати як реалізацію певних суб'єктивних ситуативних моделей комунікації. Суб'єктивні ситуативні моделі комунікації (за Т. ван Дейком) не лише відображають знання про конкретні події, але також переконання й думки (оцінні судження) [10, с. 164]. Вони складають референційний базис для інтерпретації дискурсу, а не фрагментів реального світу " чи ситуацій і являють собою інтегровані структури попереднього досвіду людей [11]. Таким чином, щодо інвективи, можна говорити про суб'єктивні ситуативні моделі комунікації як мінімум двох акторів: адресанта і адресата, які залежать від їхнього соціокомунікативного досвіду і навіть мають габітуальний характер.

Комунікативну інвективу можна також розглядати з точки зору теорії мовленнєвих актів. У зв'язку зі своєю соціокомунікативною значущістю мовленнєвій інвективі як різновиду мовленнєвого акту притаманна певна ілокутивна сила, що має свої особливості.

Як зазначає П. Ф. Стросон, існує багато випадків, коли здійснення ілокутивного акту не підлягає якійсь-то прийнятій конвенції (окрім тих мовних конвенцій, які допомагають виявити значення вислову). Інакше кажучи, видається за очевидне, що існує багато випадків, коли ілокутивна сила вислову, хоча і не вичерпується його значенням, проте не обумовлена жодними конвенціями, окрім тих, які допомагають приписати вислову його значення. Поза сумнівом, можуть існувати такі випадки, коли слова "Там дуже тонкий лід", звернені до ковзаняра, виражають застереження (тобто мають ілокутивну силу застереження), хоча немає жодної конвенції яка б піддавалась формулюванню (відмінної від тих, які стосуються природи даного ілокутивного акту) конвенції, згідно з якою нібито здійснено ілокутивний акт мовця. [12, с. 134-135]. Повертаючись до термінології Т. ван Дейка, можна говорити про суб'єктивні комунікативні ситуації, коли для релевантності висловлення необхідно певне порозуміння щодо спрямованості мовленнєвого акту.

Ілокутивні акти за Серлем мають відмінності у виражених психологічних станах. «Загалом, здійснюючи будь-який ілокутивний акт з певним пропозиціональним змістом, мовець виражає певне своє ставлення, стан тощо, яке стосується цього пропозиціонального змісту» [13, с. 174].

Один і той самий вербальний акт може виступати, наприклад, як прохання або як порада. Дещо перефразуючи приклад Дж. Серля, зазначимо, що проста констатація непорядку у кімнаті, спрямована від генерала до рядового, може бути тим аргументом, що буде сприйнятий як наказ прибратися. При зворотній же спрямованості, від рядового до генерала, висловлення радше буде сприйняте, як порада чи побажання. А за певних умов подібне висловлювання може сприйнятися як докір, від чого уже не далеко до образи. Згадаймо хоча б комунікативні ситуації в межах подружжя, коли за нейтральним зауваженням вбачається претензія чи образа.

Частина мовленнєвих актів потребує для свого здійснення певних позамовних інституцій, інакше – певного соціального статусу мовця і слухачів в межах цієї інституції. Адже недостатнім буде, коли абихто стосовно когось скаже *"звинувачую"* чи *"виправдовую", "зобов'язую", "забороняю", "дозволяю", "докоряю"* тощо. Подібні вирази будуть мати ілокутивну і аргументативну силу лише за умови, якщо мовець посідає певний статус в межах певної інституції позамовного порядку (наприклад, є суддею чи присяжним чи іншим засновником певних деонтичних ситуацій). Тобто тут позамовні і позалогічні наперед-визначені установлення (передусім, соціально-правові інституції) впливають на статус учасників комунікативної ситуації.

Ілокутивний мовленнєвий акт з погляду його інвективного наповнення, за Дж. Остіном, можна

віднести до *бехібітиви* – вираження ставлення, реакції на дії інших [14, с. 119-128], чи за Дж. Серлем, до *експресивів*, ілокутивна мета яких – виразити психологічний стан, що задається умовами щирості стосовно стану речей, визначеного в межах пропозиціонального змісту [15, с. 183]. (Зазначимо, що Серлю експресиви не обов'язково збігаються опираються з експресивними мовними виразами, а опираються саме на пропозиціональний (чи ситуативний) зміст).

Ставлення чи реакція на дії інших передбачає певну спрямованість мовленнєвого акту (його інтенціональність). (Детальніше про інтенціональність мовленнєвих актів див [16, с. 100-105]) . Інакше кажучи, за будь яким ілокутивним виразом стоїть певний намір адресанта. І розпізнавання наміру є задачею адресата. Особливо це стосується інвективи, позаяк вона, як зазначалося, виражає безпосереднє ставлення до адресата чи його вчинків. Тобто адресант може заздалегідь мати на меті, що б той, кому спрямований даний мовленнєвий акт, відчув образу.

Проте таке пряме співвідношення виразу і наміру є всього лише одним з незліченної безлічі можливостей: це той окремий випадок, коли інтерпретація виразу автором спирається на інтерпретацію тієї реакції, яке вислів викликав (або міг би викликати) у адресата, причому загальну оцінку всієї події спілкування здійснює також автор вислову. Для того, щоб зазначена схема була справедливою, необхідно додаткове припущення, далеко не завжди справедливе, що отримана інтерпретація укладається в стратегічний задум, який існував у мовця ще до вислову. У більш же загальному випадку намір змінюється навіть по ходу окремого висловлювання: автор вислову будує своє мовлення, одночасно інтерпретуючи його і вносячи корективи до тактичного втілення стратегічного задуму, якщо такий задум у нього взагалі був. А наявність такого задуму «первинної інтенції» в буденному спілкуванні є далеко не обов'язковим [17, с. 43].

Називаючи акти образи простими імперативами, Ю. Габермас зазначає, що вони часто-густо мають двоїстий характер. Вони можуть бути нормативно прихованими, скажімо виражати моральний осуд. Однак вони можуть перлокутивно відокремлюватися, слугувати, наприклад тому, щоб залякати адресата і викликати у нього жах [18, с. 58].

Тому інвективний намір задля своєї релевантності також потребує інтеракції розв'язання проблеми, яким чином плани дії багатьох діячів можуть бути скоординовані один з одним так,, щоб дії Alter приєднувалися до дій Ego … [19, с. 53]. Якщо ми приймаємо позицію учасників, приєднувальна вимога випливає вже із зацікавленості у здійсненні власних планів дії. Телеологічну дію можна описати як реалізацію плану, який спирається на те, яке значення має певна ситуація для діяча. Коли діяч здійснює свій план дії, він опановує ситуацію, причому ситуація, у якій здійснюється дія, становить собою фрагмент витлумачуваного діячем навколишнього середовища. Цей фрагмент конституюється відповідно до можливостей дії, які діяч вважає релевантними для успішного здійснення плану. Проблема координації дії постає тоді, коли діяч може здійснювати свій план дії лише інтерактивно, тобто за допомогою дії (або ухиляння від дії) принаймні ще одного діяча. Мовно опосередковані інтеракції розрізняються залежно від того, як приєднуються плани і дії Alter до дій і планів Ego [20, с. 54].

Інакше кажучи, перед нами постає вимога інтерсуб'єктивності, тобто залучення структур спільності, що забезпечують можливість взаєморозуміння й спільної значущості мовленнєвих виразів [21, с. 95]. Звичайно, що йдеться саме про взаєморозуміння, а не про взаємопорозуміння, тобто про однакову інтерпретацію висловлення.

Так, ми маємо загальну комунікативну ситуацію (модель)

xIy

(де *x* висловлює певне судження (здійснює мовленнєвий акт), яке певним чином містить образу *I* для *y*). Для досягнення мети тут можуть мати місце такі ситуативні моделі:

1. Сам сенс висловлювання (його лексико-семантичне, конотативне наповнення) є уживаним саме для образи. Тобто це якась усталена для мовно-культурної групи, насамперед, лексична інвектива. Якщо *x* має на меті певним чином дискредитувати особу *y* чи якийсь його вчинок, він вибудовує мовленнєвий акт з урахуванням інвективних ресурсів даної природної мови та соціокультурного середовища, з урахуванням, що це конкретне висловлювання буде сприйняте саме як образливе, принижуюче гідність тощо. Тут ми маємо справу з відкритим наміром. Ілокутивна сила полягає саме у мовних характеристиках виразу і має запланований перлокутивний ефект.

2. Ситуація відкритої критики (об'єктивної чи суб'єктивної), хоча й не містить відкритої інвективи, теж може стати причиною образи. Тут постає проблема своєрідного самовиправдання, збереження власного суб'єктивного світу. Ми можемо назвати це *катастрофою в інтеракції*.

3. Сенс висловлювання може не містити жодної експліцитної інвективи, проте бути спрямованим на докір і відповідно сприйматися адресатом як образа і викликати відповідну реакцію

у адресанта. (Наприклад, уже згадуване зауваження про необхідність прибратися в кімнаті). Таким чином інтенціональність щодо одного і того ж висловлювання є різною для *x* та *y*. Суб'єктивна комунікативну модель залишається саме суб'єктивною. Інвектива тоді стає наслідком непорозуміння. Перлокутивний ефект тут має суб'єктивний характер.

4. Ситуація упередженості, передбачає наявність у адресанта певних соціокомунікативних установок (за Т. ван Дейком – ієрархічні конфігурації думок, що поділяються суспільством [22, с. 177]) притаманних тій чи іншій соціальній групі. Тут постає питання не лише вербальної, а загалом *знакової* інвективи. За даних ситуацій можуть мати місце як намір, так і непорозуміння. Наявні комунікативні ситуації, що виникають між представниками різних соціальних чи етнокультурних груп ситуацій можуть оцінюватися як негативні через певні упередження, неприйняття. Представники певної соціальної групи можуть описуватися як такі, що загрожують нормам, цінностям, інтересам, безпеці чи благополуччю іншої групи. В окремих випадках такий опис може містити відкритий інвективний намір. В інших – інвектива може постати через певні непорозуміння, незнання (скажімо, етнічна упередженість).

5. Нарешті можна також зазначити ситуативну модель чуток (пліток) чи нещирих висловлювань. Тут сама нерелевантність висловлювань дійсному стану речей є підставою для постання інвективи. Особливо категоричність сумнівних висловлювань (чи таких, що виникли через різні непорозуміння у взаєминах) щодо конкретних персоналій може стати достатньою підставою для образи.

Таким чином, комунікативна інвектива є значною мірою залежною від суб'єктивних комунікативних ситуацій. Моделювання конкретних ситуацій опирається на інтенціональні установки акторів мовленнєвих актів. Чинник інтерсуб'єктивності є своєрідним модератором між інвективою як комунікативним наміром та інвективою як комунікативним непорозумінням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Слово и дело: юридический аспект сквернословия [Текст] / В. И. Жельвис // Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул, 2000. — С. 194-206.
2. Кусов В.Г. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт. [Текст]: дис. … канд.филил.наук / В.Г.Кусов. Краснодар, 2004.- 175 с.
3. Демидов О.В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса). http: //lib/csu.ru/vch/11/2004/014/pdf .
4. Можейко М.А. Инвектива [Текст] / М.А.Можейко // Новейший философский словарь — Минск: Книжный дом, 2001. С.420-422.
5. Муратова І.С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичній дискусії [Текст] / І.С.Муратова // Вісник житомирського держ. Ун-ту. — 2009. — Вип. 48. Філологіч. науки. — С.198-201.
6. Гришанов А.А. Инвектива. http //lib.org.ru/457/html.
7. Можейко М.А. Цит. робота.
8. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирическое исследование языка и его использование в социальном контексте) [Текст] Р.М.Блакар // Язык и моделиролвание социального взаимодействия . М.: Прогресс, 1987.— С. 88-126.
9. Там же.
10. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация [Текст] Т.ван Дейк — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
11. Там же
12. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах [Текст] / П.Ф.Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теолрия речевых актов. — М.:Прогресс, 1989. — С.131-153.
13. Сёрль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов [Текст] / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. — М.:Прогресс, 1989.— С. 170-194.
14. Остин Дж. Л. Слово как действие [Текст] / Дж.Л.Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. — М.:Прогресс, 1986. — С. 7-21.
15. Сёрль Дж. Р. Цит робота.
16. Мисик С.Г. Референція мовленнєвих актів та інтенціональність в соціальному дискурсі [Текст] / С.Г.Мисик // Перспективи. — Одеса, 2006.— №4 (36). — С. 100-105.

© ***Надибська О. Я.***

17. Демьянков В.З. Намерение в интерпретации и интерпретация намерений в речи [Текст] / В.З.Демянков // Текст: Структура и анализ. М.: Институт языкознания АН СССР, 1989. — С.41-46.
18. Габермас Ю. Порстметафізичне мислення [Текст] / Ю.Габермас. — К.: Дух і літера, 2011. — 280 с.
19. Там же.
20. Там же
21. Мисик С.Г. Інтерсуб'єктивність імперативного діалогу // Перспективи. — Одеса,2006.— №2(34). С. 95-99.
22. Дейк Т. А. ван. Цит. Робота.

Надибська О. Я. *– доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.*

УДК 1.000.165.6/.8(081)

ЛОГІКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ

В статті здійснюється аналіз специфіки й взаємодії соціальних пріоритетів, а також особливостей взаємовідносин, розуміння, пояснення, і системи їх цілісного характеру, що є основою побудови реальних прогностичних моделей розвитку соціуму.

Ключові слова: *соціальні пріоритети, концепт, соціальний експеримент, прогностика, омана, істина.*

ЛОГИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРИОРИТЕТОВ

В статье проводится анализ специфики и взаимодействия социальных приоритетов, а также особенностей взаимоотношений, понимания, объяснения, и системы их целостного характера, что является основой построения реальных прогностических моделей развития социума.

Ключевые слова: *социальные приоритеты, концепт, социальный эксперимент, прогностика, заблуждение, истина.*

LOGIC-CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF SOCIAL PRIORITIES

Specific interactions, social priorities, and features of relationships, understanding, explanation of their integral nature, that is the basis for building of predictive models of real society, were analyzed in the article.

Key words: social priorities, concept, social experiment, prognosticate, deception, truth.

Постановка проблеми. Розгляд соціальних пріоритетів як спеціального об'єкта логіко-методологічного дослідження продиктований, у першу чергу, внутрішнім концептуальним попитом як власне сфер знань і практичною спрямованістю модернізації конкретних напрямків, так і всього соціального пізнання. Насищення емпіричних і теоретичних схем соціальних пріоритетів конструктами незвичайно високого ступеня умовності й абстрактності потребує з'ясування дозволених меж активності суб'єкта в розумовому осягненні дійсності, впливу його перетворювальної діяльності на адекватність відображення досліджуваної дійсності збудованими системами знання. Тобто комплекс проблем щодо суті соціальних пріоритетів вимагає свого концептуального пояснення.

Актуальність роботи обумовлена тим, що створення розкритої концепції суті соціальних пріоритетів, роз'яснення їх архітектоніки має експлікувати їх як самостійну соціально-гносеологічну реалію, що якісно відрізняється від інших форм предметного й нормативного знання. Дослідження їх структури є актуальним і в практичному плані: у контексті конкретно-наукової пізнавальної діяльності, що час від часу створює необхідність філософсько-методологічного осмислення створених у ній уявлень про особливості системної організації об'єктів, які освоюються з метою